

JÖAI	Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts, Wien
JRA	Journal of Roman Archaeology
MZK	Mitteilungen der Zentralkommission für Erforschung und Erhaltung der Denkmalpflege, Wien
OpArch	Opuscula Archaeologica, Zagreb
Prilozi IARH	Prilozi Instituta za arheologiju, Zagreb
VAMZ	Vjesnik Arheološkog muzeja, Zagreb

SAŽETAK

AGLOMERACIJSKO KASNOANTIČKO NASELJE
U UVALI MADONA NA OTOČJU BRIJUNI

Vlasta BEGOVIĆ, Ivančica SCHRUNK

Aglomeracijsko naselje kasne antike u uvali Madona nastalo je na rimskoj vili iz 1. st. pr. Kr. Prva villa rustica skromnih dimenzija i jednostavnog tlocrta sagrađena je u kasnom 2. st. pr. Kr. ili u prvoj pol. 1. st. pr. Kr. Materijalni i povijesni podaci su općenito vrlo oskudni za razdoblje od 177. g. do polovine 1. st. pr. Kr. Krista te je i tijek upravnih i političko-ekonomskih procesa teško osvijetliti (Matijašić, 1998., 31-36; Starac, 1999.). Postoji važan nalaz novca iz prve pol. 2. st. pr. Kr. u uvali Dobrika – republikanski as (Miškec 2002., 177). Prema rezultatima svih dosadašnjih arheoloških istraživanja i iskopavanja u uvali Madona naš prijedlog za razvoj kasnoantičkog naselja je slijedeći.

Prvu vilu je sredinom 1. st. pr. Kr. preslojila druga villa rustica dimenzija 63 x 51 m, dok su dijelovi prve vile ostali u njenim substrukcijama. Druga villa rustica, građena preko prije opisanih struktura prve rustičke vile imala je znatno veće dimenzije i drugačiji raspored prostorija. Bila je tip kampanijske rimske vile građena na platformi (terasi) s podzidima kao vila Settefinestre, Cosa (Ager Cosanus), s prostorijama koje su na tri strane okruživale centralno dvorište, s visokim ogradnim zidom na četvrtoj strani koji je bio okrenut prema moru. Jedini nalaz koji je datira je tegula sa žigom (PANS)AE VIBI datirana u 50. – 40. g. pr. Kr. Tegula s istim žigom nađena je na vili u uvali Verige. Strukture koje su dodane u 1. do 2. st. posl. Kr. predstavljaju objekt s kulom s njene jugoistočne strane i nastambe za robove i radnike s sjeveroistočne strane vile. Početkom 3. st. izgrađuju se novi proizvodni pogoni za preradu maslina na rustičkoj vili. Oko vile izgrađuje se kasnoantičko naselje.

Strukture koje se u to vrijeme nalaze na lokalitetu okružuju u slobodnom rasporedu rustičku vilu iz 1. st. pr. Kr. i povezane su u cjelinu tek izgradnjom fortifikacija sredinom 5. st. koje nisu uključile sve gradnje u svoj areal. Morao je i prije toga postojati onaj faktor kohezije koji je strukture na tom području pretvorio u naselje s ulicama, a to je izgradnja proizvodnih pogona koji se smještaju u dvorište rustičke vile i formiranje na Brijunima jedne od niza pomorskih baza na vitalno važnom plovnom putu Jadranom. U razdoblju kraja 3. i tokom 4. st. dogodile su se izrazite promjene koje možemo pratiti u nekoliko segmenta.

Elementi koji su kroz stoljeća od rimske villae rusticae stvorili naselje:

1. Nastambe za robove i radnike zaposlene na gradnji maritimne vile u uvali Verige, građeni, sjeverno od villae rusticae.
2. Nastambe za robove i radnike zaposlene na poljoprivrednim radovima
3. Izgradnja proizvodnih pogona - fullonica (specijalizirana radna snaga vidi se po grobnim priložima na nekropolama - sarkofazi i zidani grobovi – 4. i 5. st.)
4. Izgradnja fortifikacija na kasnoantičkom naselju (druga pol. 5. st. i 6. st.)

Proizvodni pogoni i izgradnja fortifikacija oko naselja na Brijunima u kasnoj antici daju indikacije o nekim državnim ulaganjima na otočju. Evidencije državnog ulaganja mogle bi se prepoznati u promjeni proizvodnih djelatnosti u centralnom

dvorištu villae rusticae u uvali Madona i pogona koji su slični onima izgrađenim na gospodarskom dijelu velike maritimne vile u uvali Verige. Nalazi kamenih bazena, kanala za odvodnju na obim vilama ukazuju na postrojenja - fullonicae. U uvali Verige nađena je kasnoantička izgradnja (s lacunae u centralnom dvorištu) koja je preslojila gospodarski dio maritimne vila i nalazi se uz terme iz 1. st. A. Vitasović piše o nalazima mnoštva utega za tkalački stan na zgradi s vanjskim porticima (Vitasović 2004., 94). Na lokalitetu vile u uvali Sv. Nikola nađeni su keramički utezi za tkalački stan, te prostorije s podom u tehniци opus signinum. Prema rasporedu prostorija i nalazima Gnirs je zaključio da se radi o pogonima fullonicae (Gnirs 1901., 130) koji bi predstavljali dio ukupnih pogona fulonike na Brijunima. Na lokalitetu Porto Colonne u blizini Barbarige na istarskom kopnu nađene su lacunae slične onima u uvali Verige (Schwalb 1902., 2). Gnirs govori o pogonima fulonike na vili u Val Bandonu (Matijašić 1998., 122).

M. Suić je dao povijesna i lingvistička objašnjenja za povezivanje tih pogona s baphium Cissense Venetiae et Histriae carske fullonicae koja se spominje u Notitia Dignitatum oko 435. g. (Suić 1987., 202). Preciznije datiranje fulonike nije moguće kao ni povijesna interpretacija izgradnje u uvali Dobrika dok se ne izvrši obrada svih nalaza s tog područja. Notitia Dignitatum spominje fuloniku koja je bila na području Istre. Možemo zaključiti da se pogoni fulonike nisu nalazili samo na jednom mjestu, već su bili smješteni na nekoliko lokacija. Na području Brijunskog otočja nalazili su se u uvali Verige, uvali Madona (u dvorištu vile) i u uvali sv. Nikole u vili na Malom Brijunu. Na obali njeni su pogoni dokumentirani u Barbarigi, Punta Cissana (nalaz školjaka tipa murex), Porto Colonne i u vili na Val Bandonu.

Nalazi novca s područja kasnoantičkog naselja pokazuju značajan porast optičaja novca u drugoj polovici 3. st. Nova situacija s povećanom novčanom ekonomijom svakako je uočljiva, bez obzira na veliku emisiju novca u to vrijeme. Na području kasnoantičkog naselja nađen je 261 komad novca. Najraniji i jedini novac republikanskog razdoblja datira iz prve pol. 2. st. pr. Kr. (republikanski as). Najkasniji je srebrni novac Karla Velikog (781.-800.) i Henrika IV ili V. (Matijašić, 1983., 217-233; Miškec 2002., 177-194). Zastupljeni su svi imperijalni periodi, no najveći broj pripada 4. st. (Miškec, 2002., 177-194). Komercijalne aktivnosti u 4. st. na području istočne obale Jadrana vidljive su na mnogim značajnim lokalitetima uzduž plovnih puteva, kao npr. na Dioklecijanovoj palači u Splitu, vili u Polačama na Mljetu, Pharia na otoku Hvaru, Ubli na Lastovu, Lumbarda na Korčuli itd. Većina importirane keramike na tim lokalitetima, posebno ona iz sjeverne Afrike, datira iz 4. st. (Schrunk 1989.). Nalazi keramike iz uvale Madona i uvale Verige još nisu publicirani. Imamo samo izvještaje o većoj količini afričkih amfora i afričke sigillata chiara keramike iz 4. st. iz uvale Madona i Verige, koje pokazuju značajni porast širih trgovačkih veza između različitih područja Rimskog carstva (Bezeczky 1998., 57; Matijašić 1998., 371). Numizmatički i keramički nalazi podupiru argumente za postojanje fulonike i za činovnike i administraciju, te neke vojne postrojbe koje su bile s tim povezane.

Druga evidencija porasta populacije i prosperiteta kao i identiteta stanovnika su nekropole 4. i 5. st. poredane uzduž puteva na prilazima naselju. Nalazi u zidanim grobovima i sarkofazima su srebrne i zlatne naušnice i dekorativni elementi vojničkih odora (Marušić 1986., 84-91). Možemo pretpostaviti da je fulonika izgrađena na Brijunima negdje između kasnog 3. i poč. 4. st. To je izazvalo porast stanovništva i građevinskih aktivnosti oko proizvodnih pogona i formiralo naselje na ostacima villae rusticae iz 1. st. pr. Kr. U 5. st. naselje i važni proizvodni pogoni dobivaju prve obrambene bedeme. Moramo razlikovati aglomeracije koje su na tom području bila prije izgradnje obrambenog bedema, kao i fazu nakon izgradnje fortifikacija, koje se razlikuju po strukturi i sadržajima.

Izgradnju u uvali Madona prije izgradnje fortifikacija pokazuju smjerovi rasprostiranja bedema koji formiraju nepravilni četverokut. Nepravilni oblik fortifikacija zapravo pokazuje građevine koje su na ovom području bile prije izgradnje bedema. Fortifikacije su upotrijebile ranije strukture tj. jake zidove onih objekata koji su tada bili ugrađeni u bedeme što se izvrsno vidi na jugoistočnom dijelu uz kulu gdje se zid u tehniци opus isodomum vizuelno odvaja od iza njega kasnije izgrađenog obrambenog zida. Na ovom području u vrijeme izgradnje fortifikacija nalazi se velika villa rustica iz 1. st. pr. Kr., skromne izgradnje uz sjeverni zid vile građene u 1. st., objekt građen jugoistočno od vile datiran prema arheološkom materijalu u 1./2. st. (Mirabella Roberti 1936.) i objekt građen sjeverozapadno od vile koji odaje kasnoantički stil gradnje, izgrađen svakako prije 452. g. kada se pretpostavlja da je počela izgradnja fortifikacija naselja. Fortifikacijski četverokut bio je dimenzija 110,30 (jugozapadni bedem) x 76,50 (jugoistočni) x 89,40 (sjeverozapadni) x 124 m (sjeveroistočni). Pet ulaza vodilo je u naselje. Ulazi su različite dimenzije – sjeveroistočna vrata 2,4 m širine i manja sjeveroistočna 1,7 m širine. Ispred njih nalazile su se ulazne kule, četvrtastog tlocrta s dvostrukim ulazom (propugnaculum). Ulice se formiraju uz rustičku vilu s njene sjeverozapadne, sjeveroistočne i jugoistočne strane, a sjeveroistočna obilazi (pokazuje) i nastambe za radnike građene uz sjeveroistočni zid vile. Također pretpostavljamo prema objektu s leženama građenom južno od ulaza u vilu, da je prvobitni ulazni hodnik vile i pristup u dvorište postao ulica, a ne natkriti prolaz.

Začetak naselja je u gradnjama nastamba za radnike i robove uz sjeveroistočni zid villae rusticae nastao u 1. st. u vrijeme građenja maritimne vile u uvali Verige – radno naselje (slične nastambe nalazimo na vili Settefinestre u Ager Cosanus blizu Cose u Italiji (Etruria Romana).

U 2. i 3. st. događa se tipična izgradnja ruralnog naselja uz rimsku vilu - velike vile transformiraju se u agrikulturna sela (Christie 2006.). Krajem 3. i u 4. st. fullonica ima radnike i obrtnike specijalizirane za pojedine procese proizvodnje. Dio ekonomske baze ovog posjeda su također solane i kamenolomi. Specijalizirana radna snaga i njihov status vidi se u priložima s nekropola (sa sarkofazima i zidanim grobovima). Naselje dobiva prve fortifikacije u 5. st. U bizantskom razdoblju fortifikacije kasnoantičkog naselja bile su pojačane pod kontrolom državnih graditelja i izvedene prema bizantskim pravilima gradnje. Na prostoru veličine cca 95 x 130 m izgrađen je nepravilni četverokut jakih obrambenih zidova debljine 2,6 m, pojačan na uglovima do debljine 2,9 m, s pet ulaza, dvokrakim stepeništima koja su vodila na vrh bedema i tornjem na jugoistočnom dijelu. Naselje s obrambenim zidinama, koje je nastalo sukcesivnom izgradnjom područja uz veliku rustičku vilu, u turbulentnim vremenima kasne antike postaje zona pomorske baze na vitalno važnom plovnom putu Jadranom, a kasnije u 6. st. bizantska vojna utvrda i refugij. Bitno je različita slika naselja u 4. i 5. st. u komparaciji s bizantskom utvrdom izgrađenom na naselju u 6. st.

Fortifikacije su u razdoblju bizantske dominacije (6. st.) ojačane i izvedene pod kontrolom državnih graditelja. Kasnoantičko naselje u vrijeme Justinijanove rekonkviste vjerojatno funkcionira kao crkveni i vojni centar. Franačka dominacija nakon 822. god. zašupljena je brojnom izgradnjom u naselju, te preinakama unutrašnjeg prostora crkve sv. Marije i sv. Petra. Kao važna pomorska baza na plovnom putu Jadranom naselje je u srednjem vijeku izloženo čestim poharama kuge i u 15/16. st. napušteno.